

Az irodalmi folyamat nemcsak a művek egymásutánjában valósul meg, hanem minden korok irodalmi életében is. A szerzők (akár halottnak tekintjük őket, akár nem) generációkat alkotnak, s fellépésükkel óhatatlanul egy már létező irodalmi térbe, a mások

Fráter Zoltán 71

által létrehozott szövegüniverzumba is belépnek. Ha egy író, költő vizsgálunk, nem tekinthetünk el attól, hogy kortársai és elődei kontextusában képzeljük el működését. Nem is kell feltétlenül ehhez a társadalomtörténet, vagy kultúrtörténet tágassá-

FÜGGŐÁGY

„A magyar irodalom

folytonossága” képekben

gához folyamodnunk. Az irodalomnak is megvan a maga belső élete. Irodalomtörténész számára az igazi kihívás természetesen az egyes életművek szövegéből kimutatható, korokon, stílusokon átívelő folyamat megrajzolása, de nem ez az egyetlen lehetséges feladat. Az irodalmi élet folytonossága nemcsak az olvasmányok egymáshoz kapcsolódásából, hanem a korszakok sajátosságainak megfelelő nyomokból, önmaguknál többet sejtető, életrajzi nyilvánulásokból is kimutatható, szimbolikus módon értelmezhető jelekből is felvázolható. (Bár fejtegetésem valós adatokra, mondhatni tényekre épül, mégsem minden ízében tényszerű csupán. Valótlanságot nem állítok ugyan, de korántsem vagyok biztos abban, hogy megfigyeléseim közül mindegyik helytálló lesz, a néhol levont következtetésekről nem is szólva. Hasznosabb és esszéhez illőbb talán, ha felhívom az olvasó figyelmét, hogy közlendőmet magam is inkább kísérletnek, képek rakosgatásának, mozaikok illesztgetésének vélem, s nem kis részben a képzelet játékának.)

Ha már folytonosságról beszélünk, kezdjük kissé messzebbről, hogy aztán a huszadik századhoz érjünk. Kazinczy Ferencet, aki korának irodalmi életét az egész országot behálózó, szerteágazó levelezésével teremtette meg, okkal nevezhetjük nemzedéke vezéralakjának. Ki számít írónak, költőnek, azt Kazinczy és köre döntötte el. Az 1820-as évek közepére azonban érezhetően csökken Kazinczy hatása, az őt követő nemzedéknek inkább a világot járt, szinte polihisztori képességekkel rendelkező Kisfaludy Károly az emblematis figurája. A költő, elbeszélő, drámaíró, festő és könyvillusztrátor Kisfaludy tevékenységét okkal nézhetette némi aggodalommal az időződő Kazinczy. Kisfaludy azonban nem a generációs harcot választotta. Amikor Kazinczy Pestre jön, néhány társával meglátogatja őt. A találkozás talán éppen úgy zajlott le, ahogy azt Orlai Petrich Soma híres képén megörökítette. Kazinczy a szoba közepén álló asztaltól kel fel, bal keze még a szék támláján nyugszik,

a másikkal a belépő Kisfaludy jobbját szorítja meg. A kép centrumában látható üdvözlő gesztus nemzedékek kézfogását is jelentette. Kisfaludy nem is egymaga jött, hanem még három barátja, a feltörekvők társasága kíséretében. Kazinczy sem volt egyedül a szobában, a szolgálón kívül még két 72 úri hölgy csodálja őt az asztalnál ülve, mögöttük pedig, a kép jobb oldalán, négy férfiú lesi a nagy találkozást. Köztük, a szekrény és a fal alkotta sarokban szerényen meghúzódva, a Kisfaludynál nemsokára jóval jelentősebbé váló huszonegyes fiatalember, Vörösmarty Mihály álldogál. Három nemzedék van jelen tehát, bármennyire is a két nemzedék vezérének kézfogása a kép témája.

Nemzedékváltást jelez egy másik kép, Ferraris Artúr *Történelmi tarokkparti* című, 1893-ban keletkezett festménye, amelyet Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma ihletett. Jókai Mór és Tisza Kálmán kártyázik, Deák Ferenc falon függő arcképe alatt, a kiegyezés égisze korjellemző égiszként borul rájuk, irodalom és politika összefonódásának szimbólumaként. A kép centrumában az idős Jókai ül, körülötte politikusok, újságírók, szerkesztők. A nagy mesemondó fő kártyapartnere Tisza Kálmán. Az asztal körül a kor közéleti emberei nyakukat nyújtogatva, kíváncsian várják a játszma kimenetelét. Lapjait gusztálja Gajári Ödön szerkesztő, politikus, az ülők feje fölé magasodik Podmaniczky Frigyes, író és várospolitikus. Mögötte, a kép legszélén, mintegy véletlenül, kissé szivarfüstbe burkolózva Mikszáth Kálmán áll, a Jókait követő nemzedék legnagyobb életművét létrehozó prózaírója.

A tizenkilencedik század utolsó harmadában a festmények szerepét mindinkább felváltja az egyre terjedő fotó. A fénykép, bár a festett kép szégyenebb rokonának tűnhet, ugyanúgy határozott kompozíciós elveket követ a portré- vagy csoportképkészítésben. Az a szerkesztőségi felvétel például, mely a *Budapesti Napló* redakciójában készült 1906-ban, vagy 1907-ben, Kosztolányi részéről éppen a Ferraris-festmény elrendezésére játszik rá. A középre helyezett asztal körül a hangsúlyos szemközti helyen áll Biró Lajos mint tárcaíró, mellette Kabos Ede, a lap szerkesztője ül. További hat munkatárs őket veszi körül. De a kép szélén, a jobb oldalon, akárha a tarokkpartihoz kibicelő Mikszáth lenne, az asztalra támaszkodókat szinte sóváran néző, huszonegy éves Kosztolányi Dezső magasodik, profilja jól kivehető.

Mikszáth Kálmán írói munkásságának negyvenedik évfordulóját, Pestet megelőzve, először Szegeden ünnepelték 1910 januárjában. A városháza nagytermében tartott ünnepségről belső és külső felvételeket is ismerünk. A szabadtéri fotón a kapu előtti lépcsőn áll Mikszáth, mellette fiai, a kép jobb oldalán, még nem a legszélén ugyan, de nem is a lépcsőn, Tömörkény István.

1923-ban, Juhász Gyula negyedszázados írói jubileumán Szegeden a Közművelődési Palota lépcsőin az esemény emlékére örökíttetik meg magukat a vendégek és vendéglátók. Juhász Gyula Kosztolányi és Babits előtt,

középen áll, ismerősök, kollégák gyűrűjében. Babits mellett, kissé hátrébb ugyan, de a költő felé hajolva, egy tizennyolc éves fiatalember néz szembe az objektívvel, József Attila. Ez az a találkozás, mely a kapcsolódás igényét fizikailag látványosan jelzi ugyan, de jól tudjuk, hogy az egymás költeményeinek olvasásában és egyes versekre való rájátszásban kimerülő kapcsolatot mindkettőjüknek felróhatóan, személyesen nem sikerült barátsággá mélyíteni.

73

Nem tudjuk minden esetben bizonyítani, csupán feltehetjük, hogy huszadik századi íróinknak már gyermekkorukban megvolt a lehetőségük, hogy Jókairól, Mikszáthról több fényképfelvételt is megismerjenek. A *Vasárnapi Újság*, az *Ország-Világ*, *A Hét*, a *Képes Családi Lapok*, a *Tolnai Világlapja* rendszeresen közölt fényképeket, különös előszeretettel élő klasszikusaink magánéletéről. Elképzelhető, hogy nem is kell minden esetben közvetlen, tudatos hatásra, utánzásra gondolnunk. Legalább ilyen nagy szerepe, jelentősége lehet az akaratlan, véletlenszerűnek minősíthető egyezéseknek is. Kísérletemnek azonban épp az a nem titkolt célja, hogy kimutassam, néhány fotótörténeti párhuzam mégsem a véletlen műve.

Ahogy a reformkori vendéglők, szalonok szerepét átveszik a kávéházak, a népszínművek színházi diadalát az operettek, a pipát felváltja a szivar, majd a cigaretta. Mikszáth a róla készült képek többségén pipával látható, fotelban, pamlagon, Pesten, Horpácson egyaránt. A magyar író nem képzelhető el pipa nélkül a Gárdonyi Gézáról készült fényképeken sem. Gárdonyi titokzatos egri háza Mikszáth horpácsi kúriájának szelíd változataként is felfogható, a tornácán pipázó író képe legalábbis a mikszáthi miliőt formázza. Természetesen azt sem hanyagolhatjuk el ebben az irodalomtörténeti játékban, hogy szivaros képek is szép számmal akadnak Mikszáth ikonográfiájában. S ki tudja, Heltai Jenő örökégit szivarja és Bródy Sándor szivarcsutkáit, Osvát Ernő britannicáját, Móra Ferenc szivarjai, Hunyady Sándor havannái nem a Mikszáth tüzétől gyulladtak-e meg? Csak a játék folytatásaként jelzem, hogy Ady Endre újjai közt persze már cigaretta parázslik megannyi fotóján, az ő nemzedékében mintegy megszakítva-folytatva érvényesül a dohányzás káros szenvedélye. Kosztolányi alkotás közben, jobb kezében tollszárral, baljában cigarettával alkot hatalmas íróasztalánál. Mindezeknél még látványosabb, hogy a kéziratot felváltó írógépes alkotásmód, melyet Móricz Zsigmond vezetett be a magyar irodalomba, folytatódik Babits és József Attila fotóin is. Babits a dömösi plébánia kertjében látható, amint *Kártyavár* című regényét írja szakadt, összecsomózott írógépszalaggal, Móricz a szobájában, íróasztalánál a gép fölé hajolva dolgozik, szájában cigaretta füstöl. József Attila ugyancsak asztalnál, a gép előtt ülve fényképezkedik. A dolgozószobában,

Új Forrás 2011/5 – Fráter Zoltán: Flügősgy
„A magyar irodalom folytonossága” képekben

íróasztalnál alkotó, kézíratain töprengő íróportrék összevetését túlzottan mégsem célszerű részletezni, hiszen ez a téma, ez a beállítás fényképeszeti közhely volt már a huszadik század fordulóján is, noha Jókaitól József Attiláig bőven találunk különböző példákat erre. De egy megdöbbenő párhuzamot azért érdemes említeni. Adyról 1913 őszén Székely Aladár készített néhány felvételt, melyeken asztal mellett, mosolyogva ül, karjait kítárva, bal kezében cigarettával. Nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot azzal a felvétellel, amelyen József Attila ugyanebben a pózban, 1935 szeptemberében még barátságosan mosolyogva, szintén széttárt karokkal, bal kezében cigarettát tartva fényképezte magát.

Nagy íróink alig kerülhették el, hogy még életükben legalább egy mellszobor erejéig ne mintázza meg őket valamely kortárs képzőművész. A jeles eseményről a korabeli sajtó is nemegyszer fényképes riportban számolt be. Mikszáth ebben is iskolapéldát teremtett. Az ő mellszobrát Sailó Alpó finn szobrászművész készítette el, s a folyamatot nemcsak Mikszáth írta meg, hanem korabeli fotó is készült róla. A fiatal művész mellényben, karba tett kézzel áll saját alkotásával szemközt, tőle jobbra, egy szekrény sötét háttérébe húzódba az élő modell, maga az író nézi szinte megszeppenve a kész művet, körülbelül olyan arckifejezéssel, melyről az a megállapítás sugárzik, hogy „jobb, mint az eredeti”. Babits Mihály portrészobrát Beck Ö. Fülöp mintázta meg, ezt Török Sophie több felvételen is rögzítette 1927-ben. Az egyik képen Babits szemből látható, amint modellt ül a művésznek, köztük a szinte kész szoborral. A másik kép profilból mutatja a költőt és a szobrot, melyen Beck Ö. Fülöp már mintha csak az utolsó simításokat végezné, szájában cigarettával. Babits keresztbe tett lábbal ül, és meglehetősen fegyelmezetten tekint az őt mintázó szobrászra, mintha ezen múlna a szobor élethű voltának sikere. Karinthy Frigyes 1933 áprilisában viszont már befejezett fejszobrának és annak alkotójának társaságában fotózzák le a *Színházi Élet* számára az író lakásán. A befejezettséget hangsúlyozza, hogy Karinthy és az alkotó, Gerő Gyula szobrászművész a szobor két oldalán áll, Karinthy szemből, hogy a hasonlóság nyilvánvaló legyen, Gerő pedig profilban, Karinthyra tekintve, mint aki saját művét az eredetihez méri. A képet Karinthy saját kézírásával látta el, idézem: „Képünk Gerő mestert, valamint kitűnő művét, szobromat és annak eredetijét ábrázolja. A leleplezés, szerény családi körben már megtörtént. További leleplezések miatt a szobrot több példányban rendeltem meg. Karinthy Frigyes.” A szójátékra épülő kommentár máris kiárusítja, mintegy üzleti terméké és családi viszonyok jellemző kellékévé változtatja az örökévalóságának megálmódott portrét. Ugyanez év júliusában azonban a jó barát Kosztolányi sem kíván lemaradni a halhatatlanságot jelentő szobor-mintázásról. Az ő mellszobra Botfai Húvös László műtermében készül, ennek fotója Kosztolányit mint modellt mutatja be. Vajon mennyire véletlen az,

hogy Mikszáth és Karinthy, a két szatirikus már a kész művel szembesül csak, míg Babits és Kosztolányi, az agyag és bronz helyett szavakat ércbe öntő két lírikus még a művészi munka folyamatában, a végső eredmény előtti alakítgatás fázisában állnak saját képmásuk mellé?

Noha nem feltétlenül ildomos túlzott következtetéseket levonni fényképek analógiájából, ám néhány észrevételt mégsem hagyhatok szó nélkül, legalább kérdésekbe burkolt állítás formájában. Mikszáth Kálmán élete utolsó fényképfelvételén bőrhuzatú, ún. füles fotelban ül, fejét kissé oldalt billentve. Miért van az, hogy az Ady Endrét ábrázoló, Székely Aladár műtermében beállított fotót szemlélőnek az a benyomása, mintha Ady ugyanabban a bőrfotelben ülne, noha a bőrhuzat azóta díszítő és erősítő szögecseket kapott, s az is kétségtelen, hogy Ady nem a fotel bal füléhez, hanem a jobb oldali fülhez hajtja a fejét. Tekintete a semmibe réved, merengő, szomorkás fájdalommal, mint egykor a valamelelyest a gép lenszéje fölé néző Mikszáthé. S vajon csak múló hangulat véletlene hozta, hogy Török Sophie szintén egy füles fotel bal sarkába húzódva fényképezi Babitsot Attila úti lakásukban 1937-ben?

S megismerjük-e valaha a kabátos képek titkát? Jókai Mór kora ősszel is virágzó rózsák között, nagykabátban ácsorog egy fotón, aztán néhány évvel idősebben, néhány hónappal halála előtt Nizzában, tavasszal, valami kaftánszerű nagykabátban üldögél, miközben az őt körülálló hölgyek nyári ruhásan mosolyognak, hajukban virágkoszorú, kezükben napernyő. Ady Endre Csucsán, utolsó felvételén nagykabátban, virágos kalapban, betegen, alig három hónappal halála előtt. Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* című, utolsó regényének címlapján nagykabátban, levett kalappal kezében, egy évvel halála előtt. (Ebből a szempontból kicsit zavaró persze, mert nem teljesen illik a képbe, vagyis a halál előtti kabátos képek sorába, hogy József Attila nevezetes feketekabátos, kalapos, Operaház környéki fotója 1932-es keltezésű, azaz már öt évvel öngyilkossága előtt látható a végzetes öltözetben.)

Kiragadott, és korántsem valamiféle teljességre törekvő, esetleges példáimmal csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy – minden látszat ellenére – a festményhez hasonlóan a fénykép sem objektív ábrázolója a megrögzített valóságdarabkának. Ha jól megnézzük, sokáig, és az apró részleteket sem mellőzve, bizony, csakhamar kiderül, hogy személyes hozzáállást, rejtett üzenetet tartalmaz. Vagy azért, aki készíti, vagy azért, akiről készül, vagy akár két véleményt egyesítve, a fotográfus nézőpontját és a kép tárgyául választott egyéniség helyzetértésének- és értékelésének sugallatát. Mindkettőben vélemény tükröződik, vélemény a világról, arról az érzelmi-gondolati állapotról, melyben a kép fogant, és vélemény arról a hagyományról is, melyhez a kép akarva akaratlan, tudatosan, vagy öntudatlanul is kapcsolódik.

S mivégre volna bonyolult, játékos okfejtésem, ha végezetül egy nagyon is személyes példával nem világítanám meg mindezt? Természetesen eszem ágában sincs magamat még a legtávolabbi összefüggésbe sem hozni az eddig emlegetett bálványokkal, csupán az ösztönösség szerepét

76 szeretném érzékeltetni a saját példán. Évekkel ezelőtt egy ismerősöm felszámolta feleslegessé vált bútorait, használati tárgyait, nekem egy függőágyat ajánlott fel. Városi lakásban nem túl praktikus a függőháló, mégis elfogadtam az ajándékot, azzal a homályos gondolattal, hogy biztos jó lesz még valamire. Jó is lett. Amikor pár esztendő múlva a Duna-kanyarban sikerült szerény nyaralóhoz jutnom, sok könyvet olvastam el az épségben megőrzött, két fa közé kifeszített hálóban. Honnan tudtam vajon már a feljánlás pillanatában, hogy jól jöhet még az a függőágy? Milyen emlékkép élt bennem, melynek vonzásába kerültem? Nem tudtam volna megmondani akkor, nem is foglalkoztam a kérdéssel. Csak mostanában, különböző írói fényképalbumokat lapozgatva világlott fel értelme mindennek. A Petőfi Irodalmi Múzeum Fotótéka sorozatában kiadott Babits-ikonográfia 546. és 547. felvételén a költő függőágyban fekvé olvas. Ez a könyv 1983-ban jelent meg, már akkor belém vésődhetett a hálóban pihenő Babits látványa, hogy öntudatlanul is, elmerült emlékképként utasítson majd a felkínált ajándék elfogadására. Vajon nem valami hasonlóan titkos erőként hatott említett példáimban is a nagy elődök nem okvetlenül tudatosuló ösztönzése?

